

**Bəxtiyar Vahabzadənin ədəbi-elmi irsində dil məsələləri prof.
Yusif Seyidovun araşdırmalarında**

Aliyə Quliyeva,
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Ədəbiyyatın inkişafı, ədəbi janrların təkamülü, təkmilləşdirilməsi ədəbi dilə öz təsirini göstərir. Bu, son nəticədə ədəbi dilin xəlqiləşməsinə, onun ifadə etmə qabiliyyətinin güclənməsinə aparıb çıxarır. Ədəbi dil prosesini dilçiliyin müasir tələbləri səviyyəsində qavramaq, öyrənmək, doğru-düzgün qiymətləndirmək üçün şair və yazıçıların dilini öyrənməyə həmişə ciddi ehtiyac duyulmuşdur. Onu da qeyd edək ki, yazıçı və dil problemini Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə kompleks şəkildə, mükəmməl şəkildə araşdıran professor Y.Seyidov olmuşdur. Bu baxımdan bədii yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Bəxtiyar Vahabzadə poeziyasının dilinin öyrənilməsi də aktuallığı kəsb edir.

Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı Azərbaycan ədəbi-ictimai fikrinin formalaşmasında, inkişafında önəmli rol oynayıb və öz təsir gücünü bu gün də saxlamaqdadır. Bəxtiyar Vahabzadə vətəndaş və milli şairdir. Milllətinin, ölkəsinin ağrı-acılarını, uğurlarını, sevinclərini bütün varlığıyla yaşamışdır. Görkəmli söz ustası eyni zamanda, ədəbiyyatşünas olaraq elmi tədqiqat işi aparmış, Xalq şairi Səməd Vurğun yaradıcılığının əsas tədqiqatçılarından biri kimi tanınmışdır. Ədəbiyyatşünaslıq sahəsindəki xidmətlərinə görə böyük şairimiz Azərbaycan Elmlər Akademiyasının akademiki seçilmişdir. Qeyd etdiyimiz kimi, B.Vahabzadənin bədii və publisistik yaradıcılığında dil məsələsi xüsusi yer tutur. Azərbaycan poeziyasında B.Vahabzadə qədər dil probleminə yaradıcılığında böyük önəm verən, onu dərinlən sevən və sevdiren ikinci bir poeziya nümayəndəsi tapmaq çətindir. Müəllifin özü bunu belə etiraf edir: "Mənim ən böyük mübarizəm sovet dövründə ayaqlar altında tapdanan, qapılar arxasında qalan ana dilimizin uğrunda həm əməli işimdə, həm də yaradıcılığımda ardıcıl mübarizə idi. Mən bu mövzuya onlarla məqalə, onlarla şeir və poema həsr etmişəm. Demək olar ki, bütün poemalarımın ricət hissəsində dolayısı ilə bu və ya başqa şəkildə dilimizin rəsmi dövlət idarələrindən qovulmasına etirazımı bildirmiş, onun hüququnun özünə qaytarılmasını arzulamışam"(B.Vahabzadə.Ədəbi düşüncələr,Bakı,Təhsil,2000,s. 47). Böyük şairimizin təkcə bədii yaradıcılığında deyil, ədəbi-publisistik əsərlərində də ana dili,onun milli sərvət kimi qorunub saxlanması, saflığı və təmizliyi uğrunda mübarizə mühüm rol oynayır. Ona görə də bir sıra tədqiqatçılar, o cümlədən prof.Y.Seyidov B.Vahabzadə və dil məsələsi üzərində geniş şəkildə dayanmış, bu mənəviyyat xəzinəsini dərinlən araşdırmağa səy göstərmişlər. Y.Seyidovun hələ 1983-cü ildə nəşr olunmuş "Sözün qüdrəti" monoqrafiyasında təxminən 100 səhifə B.Vahabzadə yaradıcılığının dilinə və ümumiyyətlə sənətkarın dil və üslub məsələlərinə həsr olunmuşdur. Y.Seyidov bununla kifayətlənməmiş, B.Vahabzadə yaradıcılığında dil məsələsinə aid ayrıca bir monoqrafiya da nəşr etdirmişdir(Y.Seyidov.Şairin fikir dünyası,Bakı,Bilik,1983). Mövzu çox geniş olduğuna görə biz bu məqalədə Y.Seyidovun B.Vahabzadənin bədii irsində deyil, konkret olaraq publisistik yaradıcılığında dil məsələlərinə aid tədqiqat əsərlərini araşdırmağı qarşımıza məqsəd qoyduq.

Qeyd edək ki, B.Vahabzadənin publisistik əsərlərini əhatə edən "Vətən ocağının istisi","Sənətkar və zaman","Sadəlikdə böyüklük","Dərin qatlara işıq" , "Gəlin açıq damısaq","Ədəbi düşüncələr" kimi kitabları nəşr olunmuşdur. Bu kitablarda şairin dil məsələlərindən bəhs edən qiymətli məqalələri də öz əksini tapmışdır. Prof.Y.Seyidov həmin kitablara dayanaraq Bəxtiyar Vahabzadə və dil problemini geniş şəkildə araşdırmağa çalışmışdır.

Şairin dil haqqında düşüncələrində ana dili aparıcı rol oynayır. Y.Seyidov yazır: "Başqa sənətkarlar kimi B.Vahabzadə də insanın, ümumən xalqın həyatında ana dilinin rolunu dərinlən duyur və onu qiymətləndirir. Şeir və poemalarında tez-tez, həm də müxtəlif münasibətlərlə bu məsələyə müraciət edən şair-ədibin ana dili haqqındakı mülahizələri bir sıra hallarda ümumi nəzəri istiqamətdə olur, yəni bu və ya digər bir dillə məhdudlaşmır, milli və irqi fərqlər, dillərin müxtəlifliyi ana dili anlayışına təsir göstərmir, bütün xalqlar, bütün insanlar üçün ana dili doğma və əzizdir. Təsadüfi deyildir ki, şair "Oğluma" şeirinə N.Nərimanovun "Ana dili. Bir dil ki, mehriban bir vücut məhəbbətini.... sənə bu dildə bəyan edir, bir dil ki, hələ beşikdə ikən bir layla şəkildə öz ahəng və lətafətini sənə eşitdirib, ruhun ən dərin guşələrində nəqş bağlayıbdır"- sözlərini epiqraf vermişdir. Bu ümumi nəzəri mülahizələr öz qidasını və fonunu Azərbaycan dilindən alır, bəzən isə onun ana dili haqqındakı fikirləri bütünlüklə Azərbaycan dilinə söykənir". Böyük sənətkar ana dili ifadəsini belə mənalandırır: "Biz dilimizi də ana dili adlandırırıq. Çünki bizə ilk dəfə doğma dilimizi də öyrədən ananın özüdür".

B.Vahabzadə sözün, xüsusilə bədii sözün qüdrətini yüksək qiymətləndirir. Böyük sənətkar "Şəbi- hicran" poemasında şair sözünün, bədii sözün gücü haqqında belə deyir:

Əsl sənətkarın, əsl şairin

Özü qocalsa da, sözü qocalmır.

Belə söz abidələrinin əsrlərin dolanbac yollarından keçə -keçə gəlib bütün nəsillərin malı olduğunu, əhəmiyyəti və gözəlliyini də saxladığını vurğulayan Y.Seyidov şairin müdrik fikir mahiyyəti daşıyan aşağıdakı cümlələrinə istinad edir: “Səs və söz abidələrinin daş abidələrindən fərqi ondadır ki, daş abidələr zamanın tufanları qarşısında əriyib,vaxt keçdikcə öz tərəvətini itirirsə, səs və söz abidələri, əksinə, zamandan-zamana daha da cilalanır, yeniləşir və gözəlləşir”(9,s.49)

B.Vahabzadə Azərbaycan şair və yazıçılarının yaradıcılıq üslubu, dili haqqında, onların sözə münasibəti və sözdən istifadə qabiliyyətləri haqqında diqqətəlayiq fikirlər söyləmişdir. Bu fikirlər bu və ya digər yazıçı, əsər haqqında deyilmiş olsa da, çox vaxt ümumən bədii ədəbiyyatın dilinə aid edilir və nəticə etibarilə ədəbi-bədii dilimiz barəsində nəzəri fikirlər kimi diqqəti çəkir. Məlumdur ki,B.Vahabzadə bir çox şair və yazıçının dil xüsusiyyətlərindən bəhs etmiş, ancaq o daha çox öz ustadı böyük sənətkar S.Vurğun irsini dərinədən araşdırmış, onun haqqında namizədlk və doktorluq dissertasiyası yazmış, bu tədqiqatlar əsasında kitablar çap etdirmiş, bu kitablarda, xüsusən “S.Vurğun” monoqrafiyasında o, ədəbi dilimizin inkişafında böyük rol oynanmış xalq şairimizin dil və üslub xüsusiyyətlərindən də xeyli bəhs etmişdir(B.Vahabzadə,Səməd Vurğun.Bakı,1973). Ona görə də Y.Seyidov B.Vahabzadənin öz ustasının dili haqqındakı mülahizələri üzərində geniş dayanmışdır. Y.Seyidov S.Vurğun poeziyasının ədəbi dilimizin inkişafındakı rolunu,onun üslub xüsusiyyətlərini dərinədən tədqiq etmişdi.Onun fikrincə, bir şair kimi yeni söz və ifadə axtarışları S.Vurğunun bütün yaradıcılıq axtarışlarının tərkib hissəsi olmuşdur.Məhz buna görə B.Vahabzadənin şairin dili haqqında düşüncələri alimin diqqətini cəlb etmişdi. Onu da qeyd edək ki,S.Vurğunun istedadına yüksək qiymət verdiyi gənc şairlərdən biri də B.Vahabzadə idi. O göstərir ki,(S.Vurğun)1951-ci ildə yazdığım “Əbədi heykəl” poemasının əlyazmasını məndən almış və diqqətlə oxumuşdu...bir çox misraların altından xətt çəkərək “dilə fikir ver” sözlərini yazmışdı.Alimin qeyd etdiyi kimi, B.Vahabzadə S.Vurğunun şeir dilinin əzəmətini də, gözəlliyini də, dərinliyini də onun sadəliyində görür. Bu sadəliyin isə Vaqif şeirindən mayalandığını, xalq yaradıcılığından qidalandığını göstərir.

B.Vahabzadə Füzuli irsinin vurğunu idi.O,ulu məhəbbət şairini söz ordusunun sərkərdəsi adlandırır,sözü isə onun silahı hesab edirdi.Onun fikrincə, Füzuli, sözlərində nəfəs alan, fikirlərində yaşayan, duyğularında fəryad çəkən insanlar insanı, şairlər şairi, ariflər arifidir. Təsədüfi deyil ki, Xalq şairimiz “Şəbi-hicran”kimi ədəbiyyat tariximizdə özünəməxsus yeri olan gözəl bir poetik əsər yaratmışdır.

Y.Seyidov B.Vahabzadənin Füzulinin sözə münasibəti haqqındakı aşağıdakı fikrinə yüksək qiymət verir:”Biz şairlər çox zaman sözün zəifliyindən şikayət edirik.Bəzən isə elə gəlir ki,hisslərimiz çox güclü, söz isə çox acizdir.Hisslərimizi ifadə etmək üçün söz tapa bilmirik. Lakin Füzuli heç zaman sözün yoxsulluğundan şikayət etməmişdir, sözdə bir neçə mənə verməyi bacarmışdır. Füzulinin əlində söz mum kimidir.O, sözə istədiyi şəkli, istədiyi mənəni verir, ondan istifadə edir. O, sözün bütün mənalarının, həm lüğəti,həm məcazi mənalarının dəyərini, ağırlıq və yüngüllüyünü,çalarlarını bütün dərinlik və incəliyi ilə qavramışdır. Söz Füzuli ürəyində qaynayır, ürəyin bütün tellərindən keçir, sonra şeirə çevrilir. Bu sözlər yanan şair ürəyinin qanından qida alıb lələ, cəvahirə çevrilir. Buna görə də Füzulinin sözləri kağız üzərində alışıb yanır. Onlar dörd yüz ildir öz hərəkətini itirmir,yanır və bizi də alovunda qızdırır”.

Böyük ideallar şairi İ.Nəsimi dili haqqında da B.Vahabzadənin özünəməxsus mülahizələri vardır.Onun fikrincə, Nəsiminin “Məndə sığar iki cahan...” qəzəlinin aşağıdakı misrasında katiblər səhvə yol vermişlər:

Məndə sığar iki cahan mən bu cahana sığmazam.

Böyük şairin fikrincə bu misradakı “iki” sözü əslində ikən şəkildə olmuşdur. Bu fikir öz-özlüyündə maraqlı olsa da, Y.Seyidov onunla razılaşmır və göstərir ki, ədib Nəsiminin insan və kainat haqqındakı təlimini, hürufiliyin fəlsəfi traktovkasını nəzərə almamış və burada heç bir cəhətdən əsaslandırılı bilməyən fikirlər söyləmişdir.

B.Vahabzadə klassik ədəbiyyatda olduğu kimi, müasir ədəbiyyatda da ədəbi şəxsiyyətlərin yaradıcılığı haqqında xeyli araşdırma aparmış, o söz ustalarının yaradıcılığı haqqında,onların dil xüsusiyyətləri haqqında maraqlı və diqqətəlayiq mülahizələr irəli sürmüşdür. Bu vəziyyəti nəzərə alan Y.Seyidov bunları ayrı-ayrı gözdən keçirir. Məsələn, alim bu baxımdan B.Vahabzadənin Mir Cəlal haqqında mülahizələrini diqqət mərkəzinə gətirir və onun bu fikrinə nəzər salır:”Ədibin bədii dilinə aludə olmamaq mümkün deyil. Mir Cəlal cümləni qurmamışdan əvvəl “Bu fikri,bu mətləbi xalq necə deyər”?sualını öz-özünə verib sonra yazır.Bədii əsərləri bir yana, hətta elmi-tədqiqat əsərlərində də Mir Cəlal süni kitab dilindən qaçır. Ədibin S.Vurğun haqqında yazdığı bir məqalə belə başlayır:”S.Vurğun əlinə qələm alan gündən şairdir. O, kağız-kuğaz korlamamışdır”.

B.Vahabzadə dövrünün gənc şairlərinin yaradıcılığını ardıcıl şəkildə izləmişdir.Bu gənc istedadlar arasında Fikrət Qoca, Məmməd Araz, Məmməd Aslan, İsa İsmayılzadə poeziyasını xüsusilə yüksək qiymətləndirmişdir.Xalq şairimizin F.Qoca yaradıcılığı haqqında yazdığı məqalədə dil məsələsi xüsusi yer tutur.Y.Seyidov B.Vahabzadənin gənc şairin dili haqqında fikirlərini 2 maddədə ümumiləşdirərək yazır:”F.Qocanın ifadə tərzini,dil və üslub xüsusiyyətlərini səciyyələndirən iki nəticə və ya əsaslandırma diqqətimizi cəlb edir:

1. “Burada çox işlənmiş ifadələr, sürtük deyim tərzləri qulağı cırmaqlamır, oxucuda təəccüb doğurmur.Yeni deyim təzi çətin qəbul edilir. Lakin oxucuda,təəccüblə bərabər, gözəl assosiasiyalar oyadır”.

2. “Fikrət Qocadan danışarkən mən nə üçün şairin ifadə tərzindən, deyim xüsusiyyətlərindən başladım?Çünki Fikrət müasir şeir orkestrimizdə bu cəhəti ilə seçilmiş,öz musiqi alətini nəinki başqa alətlərin səsindən, hətta çaldığı məlum alətin köhnə səsindən də fərqləndirməyi,onu təzə nəfəslərlə səsləndirməyi bacaran şairdir”.

Y.Seyidov B.Vahabzadənin digər gənc şairlərin, məsələn, M.Aslanın yaradıcılığı haqqında da məqalə yazdığını, onları düzgün qiymətləndirməyə çalışdığını göstərir.Bununla əlaqədar alim, B.Vahabzadənin M.Aslan haqqında yazdığı “Sözün şəhdi,dilin nəğməsi” adlı məqaləsi üzərində dayanır. Məqalədə M.Aslanın poeziyasından bir neçə bənd nümunə verildikdən sonra xalq şairimiz yazır ki, bu şeir sözlərin, səslərin uyurluq nəğməsidir. Dili mükəmməl bilmədən,duymadan onu təşkil edən sözləri nəğmədəki melodiya kimi yan-yanaşı düzmək olmaz.

B.Vahabzadə elə bu məqalədə oxuculara üzünü tutaraq M.Aslanın “Səsimə səs ver” kitabını oxumağı tövsiyə edir: “Qoy ana dilimizin dadını, duzunu, şəhdini, şəkarini duymaq istəyənlər bu kitabı oxusun, səslərin düzülüşünə, sözlərin nəğməsinə valeh olsunlar”.

Y.Seyidov göstərir ki, B.Vahabzadə M.Aslanın tərcüməçilik fəaliyyətinə də yüksək qiymət verir və qeyd edir ki, M.Aslan tərcümələri niyə orijinal əsər təsiri bağışlayır? Çünki tərcüməçi ana dilini gözəl bilir. Bilmək azdır, dilimizin bütün imkanlarını, rəng və çalarlarını duyur, hiss edir.

Beləliklə, Xalq şairi B.Vahabzadə bir şair, bir alim, bir ziyalı kimi bütün həyat və yaradıcılığı boyu dilimizin keşiyində durmuş, onun yaşaması, yad təsirlərdən qorunub saxlanması, təmizliyi, saflığı və inkişafı uğrunda yorulmadan mübarizə aparmışdır. Görkəmli sənətkarın zəngin ədəbi-elmi irsinin dərinədən öyrənilməsi filologiya elmimizin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir.